

УДК 377.134:004

Валентина ГОНЧАРУК,

<https://orcid.org/0000-0002-7323-0590>,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української літератури, українознавства

та методик їх навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(Умань, Україна) goncharuk424@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

У наш час надзвичайно актуально постає питання збереження кожним представником української нації своєї етнокультурної ідентичності та усвідомлення більшої значущості власних етнонаціональних цінностей серед світових. У культурологічній компетентності вчителя-філолога ми виокремлюємо таку складову, як етнокультурна компетентність, що буде вказувати на його здатність усвідомлювати себе як носія певної етнокультури. Заклад вищої освіти має спрямовувати свою навчально-виховну роботу на формування такої компетентності майбутнього вчителя-філолога, від якого буде залежати рівень сформованості її в учнів, а від них – і наступних поколінь українців.

Ключові слова: *культурологічна компетентність, загальнокультурна компетентність, етнокультурна компетентність, етнокультура, процес формування етнокультурної компетентності, майбутні вчителі-філологи.*

Valentyna HONCHARUK

<https://orcid.org/0000-0002-7323-0590>,

Candidate of Pedagogical Sciences,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature,
Ukrainian Studies and Methods of their Learning
of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Ukraine) goncharuk424@ukr.net*

THEORETICAL PRINCIPLES FOR THE FORMATION OF ETHNOCULTURAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER- PHILOLOGIST

Currently, the issue of the ethno-cultural identity preservation and awareness of the greater significance of his own ethno-national values among the world ones is extremely important for every Ukrainian. A young man needs to learn the ability to analyze and evaluate the national culture achievements, to know the ethno-cultural space of the nation. Such a young generation of Ukrainians will be able to prepare a philologist who will have a high level of ethnocultural competence. In the new educational documents, the cultural competence is among the key competences of the teacher-philologist. This competence implies teacher's knowledge of the vocabulary with the national-cultural component, the names of objects and phenomena of traditional Ukrainian life, customs, traditions, folk art. Among the key competences of a secondary school graduate we take into account the general cultural competence, the structure of which is dominated by ethno-cultural one. The ethnocultural competence of the person includes knowledge of a considerable number of elements of ethnic culture, ranging from elementary non-verbal communication (gestures, rhythms, poses, facial expressions, glances) to generalizing moral and legal norms, customs. In the above-mentioned cultural competence of a teacher-philologist, we also single out such component such the ethnocultural competence, which will indicate its ability to perceive itself as a carrier of a particular ethnoculture. Ethnoculture concentrates a diverse spectrum of ethnic attributes manifestation, integrates, preserves, reproduces and, in a certain way, transforms the gains of various spheres of activity of particular nation. An ethno-

cultural person consciously interacts with culturally significant objects and creates a complex socio-cultural space. The process of ethnocultural competence formation does not end with the school graduation, but happens throughout the life of a person. However, a certain degree of its formation during school years plays an important role in the personality formation. Therefore, higher education institution should direct its educational work on the formation of the ethnocultural competence of the future teacher-philologist, which will depend on the level of formation of such competence of the students, and later of the next generations of Ukrainians. This work provides for the future philologists obtaining the objective knowledge of Ukrainian ethnic culture, spiritual and moral values and mental features of the Ukrainian nation.

Key words: *cultural competence, general cultural competence, ethnocultural competence, ethnoculture, process of ethnocultural competence formation, future teacher-philologist.*

Постановка проблеми. Глобалізація з кожним роком все глибше проникає в усі галузі нашого життя, у тому числі і в освітню. Орієнтація національної системи освіти на кращі, прогресивніші, якісніші освітні моделі, звичайно, є позитивним явищем. Водночас глобалізаційні процеси в освіті посилюють проблему етноідентичності окремої особистості, цілої нації та її культурних традицій. Тому надзвичайно актуальним завданням освіти нашого часу постає збереження кожним представником нації своєї етнокультурної ідентичності та усвідомлення більшої значущості власних етнонаціональних цінностей серед світових і можливостей їхнього впливу на останні. Особливістю етнокультурного виховання є багатоаспектність його змісту, що дає змогу досліджувати проблеми етнокультурного характеру в комплексі навчальних гуманітарних дисциплін (Концепція нац. вих.). Йдеться про оволодіння молодого людиною здатністю аналізувати й оцінювати досягнення національної культури, орієнтуватися в етнокультурному просторі нації, усвідомлювати національні духовно-моральні основи людського життя. Таке молоде покоління

українців зможе підготувати вчитель-філолог, у якого будуть сформовані необхідні для цього професійні компетентності, і, в першу чергу, етнокультурна компетентність.

Аналіз досліджень. Вивченням окремих аспектів означеної проблеми займалася ціла когорта вчених. Проблему етнокультурної підготовки майбутніх учителів піднімали О. Батухтіна, Г. Воробей, Р. Дружененко, Т. Дяченко, Я. Журецький, Т. Зякун, В. Комісаров, О. Кузик, І. Лебідь, В. Мусієнко, Г. Філіпчук та ін. Традиції української етнокультури, зокрема, української етнопедагогіки як її складової, а також проблеми формування національної ідентичності, самосвідомості досліджували Р. Абдираїмова, С. Борисова, Р. Береза, О. Гевко, О. Красовська, Л. Куненко, Н. Мещерякова, В. Ніколаєв, Р. Осипець, Л. Паламарчук, Ю. Руденко, Л. Северинова, М. Чепіль та ін.

Культурологічна підготовка майбутніх педагогів була предметом досліджень З. Донець, Н. Ємельянової, Л. Кондрацької, С. Крамської, Л. Настенко, Н. Сивачук та ін.; етнокультурна освіта й етнокультурна компетентність – Т. Носаченко і О. Цюняк; врахування регіональних особливостей етнокультури у виховному просторі досліджували В. Косиченко, Н. Кузан, Ю. Ледняк, В. Лисак та ін.

Мета статті – визначити й обґрунтувати теоретичні основи формування етнокультурної компетентності вчителя-філолога у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Заклад вищої освіти в усі часи готував і готує зараз знавця своєї справи, професіонала, інтелігента, але з обов'язковою належністю до культури. Інтелігентність учителя визначає рівень його загальної культури, який базується передусім на засвоєнні надбань власної національної культури. На глибоке переконання Є. Сявавко, інтелігентність людини виявляється у духовності, яка зафіксована в рідній вірі, традиціях, звичаях, народному мистецтві, у системі взаємодії з природним довкіллям. Є. Сявавко стверджує: «українського інтелігента завжди характеризувала нерозривна єдність з культурою свого народу. В ній він знаходив натхнення для творчості, в її примноженні бачив своє покликання» (Сявавко, 2009: 213).

Відповідно до нових документів у галузі вищої освіти до ключових компетентностей учителя-філолога належить культурологічна компетентність, необхідність формування якої зумовлена тим, що вчитель є постійно активним учасником процесу спілкування, носієм і репрезентантом власної культури, вираженої, насамперед, у мові. Ця компетентність передбачає знання вчителем лексики з національно-культурним компонентом, найменування предметів і явищ традиційного українського побуту, обрядів, народної творчості тощо.

Культурологічну компетентність майбутнього вчителя-філолога вважаємо підґрунтям для здійснення його якісної професійної діяльності. Компонентом професійної підготовки вчителя повинен стати українознавчий культурологічний напрям, який, на думку В. Зарицької, дає можливість «через етнокультуру, етнопедагогіку, етнопсихологію, етнолінгвопедагогіку, етнолінгводидактику відтворювати світогляд українського народу, особливості його історії, культури, характеру, мовної картини світу, глибше усвідомити україномовну картину світу в зіставленні з національно-мовною картиною світу інших народів» (Зарицька, 2010: 92). О. Семенов у монографії «Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури» актуалізує увагу на культурознавчій компетенції вчителя-філолога, що реалізується у знаннях матеріальної і духовної культури, історичного розвитку української нації, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів рідного народу, вміннях використовувати культурознавчі знання у професійній діяльності (Семенов, 2005: 34).

Проаналізувавши зазначені вище характеристики професійних компетентностей, стає зрозуміло, що в культурологічній компетентності вчителя-філолога потрібно виокремити етнокультурну, що буде вказувати на його здатність усвідомлювати себе як носія певної етнокультури. Етнокультура концентрує різноманітний спектр прояву етнічних ознак, інтегрує, зберігає, відтворює і, певним чином, трансформує набутки різних сфер діяльності (духовної, господарської тощо) конкретного народу, які накопичуються упродовж історичного часу певною спільнотою. В. Лісовий так тлумачить це поняття: «це культура, першоджерелом якої є колективна творчість даної

спільноти, що включає спосіб життя, світогляд, мову, народне мистецтво. У сучасних суспільствах Е. не існує відокремлено від професійної («високої») культури і є її складником; цей складник у вигляді «етнічного осердя» значною мірою визначає самобутність національної культури в сучасних державах. У найширшому значенні Е. – це «життєвий світ», який обіймає все, що дана спільнота колективно створює (на додаток до природного оточення): спосіб поведінки, суспільні установи, спосіб виробництва, мову, етносимволіку, міфи, ритуали, художню творчість тощо» (Філософський енцикл. словн.).

Вдаємося до аналогічних міркувань і під час аналізу ключових освітніх компетентностей випускника загальноосвітньої школи. З-поміж них виділимо загальнокультурну компетентність, важливим складником якої є етнокультурна. Загальнокультурна компетентність – це знання особливостей національної та загальнолюдської культури, духовно-моральних основ життя людини й людства, окремих народів, культурологічних основ сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій, ролі науки та релігії в житті людини, їх впливу на світ.

Компетентність етнокультурна, за М. Шульгою, – це особистісна якість, що формується в результаті цілеспрямованого і спонтанного, організованого і стихійного засвоєння людиною (у процесі соціалізації) культури свого народу в усіх її виявах: традиційно-побутових, фольклорних, професійних, в наукових і емпіричних знаннях, на емоційному і раціональному рівнях. Етнокультурна компетентність особи охоплює передусім знання величезного прошарку елементів етнічної культури, починаючи з елементарних невербальних комунікацій (жести, ритми, пози, міміка, вираз очей) до узагальнюючих моральних і правових норм, звичаїв, що організують життя колективів і спільність в цілому. Етнічні знання складаються із прямої інформації про людей, природу, суспільство та їхні відносини, а також із уявлень про смисли і значення, що заковані у «шифрах», знаках, символах, точках соціального простору. Етнокультурно компетентною є особа, яка вільно орієнтується у світі значень культури певного народу, яка вільно розуміє мову цієї культури і вільно творить цією мовою. Вона свідомо взаємодіє з культурно

багатозначущими предметами, створює складний, насичений різноманітними за змістом зв'язками, соціально-культурний простір. Чим компетентніша особа, тим більш об'ємним постає цей простір, тим більший «прошарок» часу (сучасного та минулого) актуалізований у ньому (Етнічний довідник).

Етнокультурна компетентність особистості має складну й розгорнуту структуру, тому процес її формування є поетапним і довготривалим. Він не завершується із закінченням школи, а відбувається упродовж усього життя людини. Та зрозуміло, що певний ступінь сформованості етнокультурної компетентності у шкільні роки стане визначальним на шляху становлення особистості, визначення нею пріоритетів у наступні етапи життя. Досягти цього можна за умови впровадження у закладах вищої освіти добре продуманої, теоретично обґрунтованої, чітко налагодженої і практично перевіреної структурно-функціональної моделі формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів-філологів.

Учитель-філолог у наш час має бути не просто ретранслятором знань із навчальних предметів, а повинен сприяти творчій самореалізації кожного учня в навчально-дослідницькій діяльності, вміти підготувати його до життя в сучасних соціально-економічних умовах. Професійну підготовку майбутніх учителів-філологів необхідно спрямувати на їхній особистісний і професійний саморозвиток, формування нестандартного мислення, творчого підходу до роботи, вироблення власного методичного стилю. Заклад вищої освіти повинен стати головним осередком формування етнокультурної компетентності майбутнього вчителя-філолога, забезпечити успішне проходження ним власної траєкторії професійного становлення й етнокультурного самовизначення.

Процес формування етнокультурної компетентності передбачає отримання майбутніми вчителями-філологами об'єктивних знань і уявлень про українську етнічну культуру, історію рідного краю, духовно-моральні цінності й ментальні особливості української нації. Таких учителів слід виховати національно свідомими громадянами, які здатні адекватно оцінити себе в Україні і Україну в собі, стати дослідниками української культури, пропагандистами та

популяризаторами етнокультурних здобутків українців у світі.

Високий рівень сформованості етнокультурної компетентності майбутніх учителів-філологів у закладах вищої освіти засвідчить їхню готовність до навчання і виховання учнів на основі національної толерантності, із обов'язковим збереженням цінностей української етнічної культури.

Етнокультурна компетентність особи є наслідком і умовою розречевлення етнокультурного середовища, невід'ємним елементом реального існування, побутування культури етносу. Вона полягає не тільки у вмінні спілкування у світі предметів, правильній їхній розшифровці і декодуванні. Вона включає і комунікативну компетентність, що полягає в умінні оперувати предметами, а також в актах вибору та віддання преференцій у світі цінностей культури.

У системі комунікативних зв'язків людина сама може бути розглянута як знак. Вміння, навички, здатність автоматично «читати» інших людей як представників конкретного народу – один із інтегративних показників етнокультурної компетентності особи.

Отже, етнокультурна компетентність особи дозволяє їй вільно орієнтуватися у суспільстві, свідомо будувати поведінку всередині відповідної культури і одночасно відчувати її межі, край, закінчення і початок світу іншої культури (Етнічний довідник).

До етнокультурної компетентності, на думку О. Березюк, входять такі складові, які інтегруються між собою: перша група чинників утворює матеріальну сферу культури (народна архітектура, вбрання, види творчої діяльності); друга група чинників пов'язана зі сферою духовної діяльності народу (мова, усна народна творчість, народне мистецтво, тощо); третя група чинників пов'язана з феноменом найскладнішим і остаточно невизначеним (менталітет народу або етнопсихологічні риси етносу) (Березюк, 2015: 14).

Про сформованість у представників певного етносу етнокультурної компетентності може свідчити оволодіння етнокультурою, що постає у вигляді успадкованого від попередніх поколінь синтезу традицій соціального життя і способів спілкування, особливостей ведення господарства й облаштування

побуту, специфіки світоглядних уявлень і вірувань, матеріальних і духовних цінностей, обрядів і звичаїв. За Б. Савчуком, вище окреслений синтез визначає стиль життя етносу, виконуючи такі важливі функції: ідентифікаційну, комунікативно-інтегруючу (передача етнокультурної інформації в діахронній (між поколіннями) та синхронній площинах, що сприяє консолідації спільності та збереженню її самобутності); репродуктивну (кількісне та якісне – матеріальне і духовне – відтворення етноспільноти); нормативну; пізнавально-інструментальну (зміна та вдосконалення етнічної картини світу через її створення та розуміння) (Савчук, 2004: 236).

Висновки. Отже, у ході проведеного дослідження нами встановлено, що етнокультурна компетентність вчителя-філолога – це інтегративна якість, яку визначають: володіння національно-культурними знаннями (про традиції, реалії, звичаї, духовні цінності свого народу); усвідомлення себе справжнім носієм української етнокультури; знання мови своєї нації, володіння багатством її виражальних засобів; навички не тільки самому ними оперувати, а й передавати їх учням; здатність до продукування мовлення у різних життєвих ситуаціях; усвідомлення феномену України та її культури у світі; вміння знаходити зафіксовані у мові, етнотекстах і текстах світової літератури компоненти духовної та матеріальної культури українців; вміння виховувати учнів на основі етнокультурних цінностей. Учитель-філолог вирізняється з-поміж інших учителів інтелігентністю, вмінням розуміти істинну сутність слова, знає тонкощі його вживання; він шанує, любить рідну мову і культуру, розшифровує їхні національні «коди»; дбає про їх збереження, пропаганду і розвиток. Від якості професійної діяльності такого вчителя залежить рівень сформованості етнокультурної компетентності його учнів, а через них і наступних поколінь українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березюк – Березюк О. С. Методичні засади формування етнокультурної компетентності особистості. Освітологічний дискурс. 2015. № 3 (11). С. 13–21.
2. Етнічний довідник – Шульга М. Компетентність етнокультурна // Етнічний довідник: поняття та терміни. URL: <http://ethnography.national.org.ua/glossary/k.html> (дата звернення: 09.07.2018).
3. Зарицька – Зарицька В. Мовно-культурологічний аспект формування професійної культури сучасного педагога. Українська мова в культурному просторі Східної України: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. Донецьк: Український культурологічний центр, 2010. С. 90–99.
4. Концепція нац. вих. – Концепція національного виховання студентської молоді Львівського нац. універс. імені Івана Франка. URL: http://prima.lnu.edu.ua/general/vicerector_train/concept_vykh_molodi.htm (дата звернення: 09.07.2018).
5. Савчук – Савчук Б. Українська етнологія: навч. посібник. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559 с.
6. Семенов – Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія. Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 404 с.
7. Сявавко – Сявавко Є. Народознавча культура викладача як складова філософсько-етичної концепції педагогічної діяльності у вищій школі. Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2009. Вип. 25. Ч. 1. С. 213–220.
8. Філософський енцикл. словн. – Лісовий В. Етнокультура // Філософський енциклопедичний словник. URL: https://filos_uk.academic.ru/ (дата звернення: 09.07.2018).

REFERENCES

1. Bereziuk – Bereziuk O. S. Methodychni zasady formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti osobystosti [Methodical principles of the formation of

the ethnocultural competence of the individual.]. *Osvitohichnyi diskurs*. 2015. Nr 3 (11). pp. 13–21. [in Ukrainian].

2. Etnichniy dovidnyk – Shulha M. Kompetentnist etnokulturna [Competence Ethnocultural] // Etnichniy dovidnyk: poniattia ta terminy. URL: <http://etnography.national.org.ua/glossary/k.html> (data zvernennia: 09.07.2018).

3. Zarytska – Zarytska V. Movno-kulturolohichniy aspekt formuvannia profesiinoi kultury suchasnoho pedahoha [Linguistic-cultural aspect of the formation of a professional culture of a modern teacher]. *Ukrainska mova v kulturnomu prostori Skhidnoi Ukrainy: Materialy mizhrehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Donetsk: Ukrainian Cultural Center, 2010. p. 90-99. [in Ukrainian].

4. Kontsepsiia nats. vykh. – Kontsepsiia natsionalnoho vykhovannia studentskoi molodi Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [The concept of national education of student youth of Lviv Ivan Franko National University]. URL: http://prima.lnu.edu.ua/general/vicerektor_train/concept_vykh_molodi.htm (data zvernennia: 09.07.2018).

5. Savchuk – Savchuk B. *Ukrainska etnolohiia [Ukrainian ethnology]: navch. posibnyk*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2004. 559 p. [in Ukrainian].

6. Semenoh – Semenoh O. M. *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury [Professional training of future teachers of the Ukrainian language and literature]: monohrafiia*. Sumy: GDP «Mriya-1» Ltd., 2005. 404 p. [in Ukrainian].

7. Siavavko – Siavavko Ye. *Narodoznavcha kultura vykladacha yak skladova filosofsko-etychnoi kontsepsii pedahohichnoi diialnosti u vyshchii shkoli [Pedagogical culture of the teacher as a component of the philosophical and ethical concept of pedagogical activity in high school]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna*. 2009. Vyp. 25. Ch. 1. pp. 213–220. [in Ukrainian].

8. *Filosofskyi entsykl. slovn. – Lisovyi V. Etnokultura [Ethnoculture] // Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. URL: https://filos_uk.academic.ru/ (data zvernennia: 09.07.2018).